

“Het best onderzochte bos van Europa biedt perspectief”

Guido Tack, oud-landschapsonderzoeker bij het agentschap Onroerend Erfgoed, publiceerde samen met enkele andere auteurs zijn magnum opus ‘12.000 jaar Bos t’Ename, een hoopvol perspectief voor bos in de lage landen’. Onderzoek naar de menselijke geschiedenis, landschapsecologie en heel veel liefde voor de natuur vloeien erin samen tot een meeslepend verhaal. Het bos, de natuur en de mensen er omheen bepalen al heel lang een belangrijk deel van Tack’s leven en werk. Ik ontmoet hem in zijn huis aan de Boskant, vlakbij het Bos t’Ename, voor een levendig interview over misschien wel het best onderzochte bosgebied van Europa.

Tekst **Jan van Uytvanck**

Hoe is je band met het Bos t’Ename ontstaan?

“Ik werd als kind grootgebracht door mijn tante en grootmoeder nadat mijn moeder stierf toen ik negen jaar was. Zij namen mij mee naar buiten, naar de natuur, zoals ze zelf deden toen ze jong waren. Die natuur vonden we toen al mooi, maar had toch vooral iets utilitairs: ik ving allerlei vogels, om ze op te eten... Op school kwam ik in contact met de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie en de Wielewaaljongeren. Mijn eerste excursie met hen ging naar het Bos t’Ename, een gebied dat ik vanuit mijn slaapkamer zag liggen op de heuvelflank, maar niet echt kende. Het was een eyeopener. Mijn metamorfose tot natuurliefhebber voltrok zich op slag. Ik keek vanaf dan alleen nog met bewondering naar vogels en werd natuurbeschermmer. Ik organiseerde knotwilgenacties, schreef een milieudossier over het bos en organiseerde acties

tegen de verbreding van de weg die door het bos liep. Het bos werd hierdoor beschermd en liet mij nooit meer los. Later kon ik er via mijn werk uitgebreid historisch ecologisch onderzoek starten en kon ik als vrijwilliger de aankoop van het bos door de Wielewaal, het huidige Natuurpunt realiseren. Met de uitbouw en het beheer van het gebied ben ik nog dagelijks bezig.”

Veel mensen denken dat de geschiedenis van het bos in Europa er een is van gestage achteruitgang en degradatie. Het onderzoek in het boek schetst een veel genuanceerder beeld.

“Het verhaal is inderdaad veel ingewikkelder dan dat en neemt doorheen de tijd vele wendingen. Grofweg zou je kunnen stellen dat we weten dat er vanaf het Midden-Neolithicum, zo’n goeie zesduizend jaar gele-

den, zich voor het eerst mensen aan landbouw waagden in het gebied. In de periodes daarvoor hadden gemeenschappen van jager-verzamelaars wellicht een eerder beperkte invloed op het bos en het landschap. Er was immers veel meer voedsel te vinden in de vruchtbare Scheldevallei ten westen van het huidige bos. In elk geval neemt de impact van mens en landbouw sterk toe vanaf de Gallo-Romeinse tijd tot en met de volle Middeleeuwen. Houtoogst in allerlei vormen, akkerteeit en het weiden van vee, waaronder ook vaak varkens, werd vooral, maar niet uitsluitend geregeld door gemene rechten voor de inwoners van de omliggende dorpen. Op die manier kende het landschap een enorm lange periode waar de functies van het boslandschap ruimtelijk sterk met elkaar waren verweven. Een dergelijk landschap met veel overgangstypes tussen grasland en bos is trouwens een inspiratiebron voor het huidige beheer met extensieve begrazing door runderen en paarden.”

“Een grote verandering hierin treedt op vanaf 1290. De monniken van de Abdij van Ename gooiden het vanaf toen over een andere boeg en startten de herbebossing van het gebied. Aangezien er nauwelijks nog andere energiebronnen overbleven in die tijd – turf was uitgeput, steenkool was nog niet of nauwelijks beschikbaar – werd hout enorm belangrijk. Deze goed georganiseerde herbebossing van Bos t’Ename is de oudst gedocumenteerde herbebossing in Europa. De

“Het bos liet mij nooit meer los”

1 Guido Tack, auteur van het boek 12.000 jaar Bos t’Ename en oprichter, beheerder en bezieler van het gelijknamige natuurgebied. (Foto: Sylvie Decoster)

2 Het wastine-landschap van Bos t’Ename vanuit de lucht: Dit structuurrijke landschap ontwikkelde zich onder extensieve jaar-rond-begrazing gedurende de afgelopen twintig jaar op voormalige akkers en graslanden naast het bos. Het staat nu al garant voor 7 % van de totale biodiversiteit van het gebied. (Foto: Wannes Dermout)

periode van gericht bosbeheer duurde tot ongeveer 1850. Intussen was vanaf de zeventiende eeuw ook bijna overal het oude gebruik van bosbeweiding verboden. Na de Franse revolutie was de rol van de monniken uitgespeeld en kwam het bos in handen van de overheid.”

“De sociaaleconomische crisis in de regio, halfweg de negentiende eeuw, waarbij de huisnijverheid van spinnen en weven instortte en rogge- en aardappelziektes leidden tot hongersnood, was het signaal tot verkaveling en publieke verkoop van het bos. Het bos werd ontgonnen voor landbouwdoeleinden. De ontbossing was nagenoeg compleet, op een netwerk van smalle reepjes bosvegetatie langs wegen en op taluds na. Uit onderzoek bleek later dat dit netwerk een cruciale rol speelde als refugium voor vele bossoorten tijdens de periode van ontginning. De ontginningsperiode duurde niet lang. Reeds in 1880 werd gestart met herbebossing. De vraag vanuit de florerende Belgische steenkoolmijnen naar mijnhout was groot, maar viel even snel weer stil.”

“Vanaf 1930 vervulde het bos, naast bron van hout, vooral een jachtfunctie, waardoor ook een grote beboste oppervlakte behouden bleef. Pas vanaf 1992 verschoof de functie van het bos volledig naar het behoud van erfgoedwaarden en natuur, waarbij ook nieuwe bosuitbreidingen werden gerealiseerd.”

Het historisch onderzoek leverde een schat aan informatie op, waaronder ook zeer veel beeldmateriaal: van foto's, kaarten, schilderijen tot visualisaties. Uniek is het ecologisch onderzoek, met de zogeheten biodiversiteitsaudit als uithangbord. Wat is dat precies?

“De methodiek van een biodiversiteitsaudit is bedacht door Dolman et al. (2012) aan de Universiteit van East Anglia (UK) en komt voort uit het inzicht – of eerder de frustratie – dat beheervisies en -plannen steeds gebaseerd zijn op een zeer beperkte taxonomische basis. In het beste geval is er van een gebied kennis van de hogere planten, vogels en dagvlinders. Dat kan een biodiversiteitsaudit verhelpen. Medeauteur Martin Hermy introduceerde het idee voor het Bos t'Ename. Het kwam erop neer dat van zoveel mogelijk en zeer uiteenlopende taxonomische groepen, bestaande data uit publicaties, collecties, herbaria, databanken en waarnemingen werden geraadpleegd en verzameld. Daarnaast werd dit nog aangevuld met nieuw onderzoek in het gebied, van een hele reeks vrijwilligers én van specialisten. Het onderzoek van die specialisten, ook uit bijvoorbeeld Nederland, werd financieel ondersteund door Natuurpunt vzw en de Vlaamse overheid en op het terrein door vrijwilligers ter plekke. Zij bemonsterden, trieerden en bewaarden allerlei organismen en restfracties op de juiste manier.”

“Het aantal geïnventariseerde soorten neemt nog steeds toe en is intussen al hoger dan 8.000. Daarbij zitten ook tientallen nieuwe soorten voor België. Ter vergelijking: in Nederland loopt tot op heden een grootschalige inventarisatie in het natuurgebied De Kaaistoep, met bos, heide en grasland, waarbij meer dan 9.500 soorten werden aangetroffen. In het Bos t'Ename echter, gingen we een stap verder en werden de data geanalyseerd volgens de methode van de biodiversiteitsaudit. Dit wil zeggen dat voor elke taxonomische groep habitatspecifieke soorten werden aangeduid. In totaal waren dit zo'n 2.800 soorten. Van al deze soorten werd auto-ecologische informatie verzameld, de interacties van individuele organismen met hun omgeving. Vaak was dit kennis die werd verkregen uit de vangst- of vindplaats en een oordeel van een expert, maar ook voor een aanzienlijk deel uit internationale wetenschappelijke literatuur die bij ons maar mondjesmaat bekend was. Op basis van al die kenmerken werd een hiërarchische 'ecotopenstructuur' opgebouwd met als ruime basis de grote ecotoopgroepen zoals graslanden, bossen of water.

3 Een van de oude graslanden (±95 jaar) onder een boomgaard, die al ± 45 jaar niet meer bemest wordt. Hier zijn belangrijke kansen voor soortenrijke graslanden. Het gevoerde hooibeheer drong de verruiging terug en leidde o.a. tot het herstel van een grote populatie bosorchissen (*Dactylorhiza fuchsii*). (Foto: Bart Heirweg)

Ecotopen werden verder onderscheiden aan de hand van vegetatiesamenstelling, -structuur en een reeks abiotische kenmerken op verschillende schaalniveaus. Uit de lijst met habitatspecialisten werden 221 beheergildes onderscheiden die elk één of meerdere van die ecotopen benutten of nodig hebben voor hun levenscyclus, bijvoorbeeld valleibos, al dan niet mét oude bomen of valleibos én grasland. Een beheergilde omvat dus soorten uit verschillende taxonomische groepen met gelijkaardige ecologische vereisten. Wanneer er onvoldoende ecologische kennis van een soort was – en daar waren verrassend ook nogal wat zeldzame of soorten van de Rode Lijst bij – werd die op een hoger niveau ondergebracht in een restgroep, bijvoorbeeld de restgroep 'bos.’

Welke belangrijke inzichten voor het begrijpen van het functioneren en voor het beheer van het gebied leverde de biodiversiteitsaudit op?

“De inzichten die hieruit voorkomen zijn verrassend. Het is bijvoorbeeld algemeen kennis dat dood hout belangrijk is, maar de analyse met de beheergilden leerde ons dat Bos t'Ename tot de Europese top behoort voor wat betreft de biodiversiteit van aan dood hout gebonden dieren zoals kevers en zweef-

Van der Goes en Groot
ecologisch onderzoeks- en adviesbureau

Monitoring en Inventarisatie
Advies en Begeleiding
Wet- en Regelgeving

Landelijk werkend
met kantoren in
Kwintsheul en Alkmaar
Tel. 0174-648562
info@vandergoesengroot.nl

www.vandergoesengroot.nl

vliegen. Dit heeft ook geleid tot onderbouwde beheerkeuzes, zoals voor een groot deel gewoon ‘niets doen.’ Aan de andere kant blijkt ook een substantieel deel van de biodiversiteit juist aan open plekken en bosranden gebonden te zijn. Dit zijn zaken die we vaak intuïtief aanvoelen, maar die hier stevig worden onderbouwd en niet alleen door de bekende taxonomische groepen zoals dagvlinders of hogere planten. De huidige ‘oud grasland-restanten’ in het gebied zijn dan weer opvallend rijk aan paddenstoelen, waaronder wasplaten en aardtongen, naast de eerder bekende maar sinds lang verdwenen floristische rijkdom. Ook dit leidt tot gerichte beheerkeuzes zoals hooilandherstel. Totaal nieuw was het inzicht van de waarde van ‘hellingmoerassen’ in de bronzones van het gebied. De bronbossen van Bos t’Ename behoren zeker niet tot de soortenrijkste van de regio, zij het dat we ze steeds evalueerden aan de hand van de bekende bronbosflora. De audit leerde ons dat de bronzones juist zeer soortenrijk zijn als we de bron- en beekbewonende ongewervelden zoals kokerjuffers en weekdieren meenemen in de analyse. Bovendien kwamen zo ook de potenties aan het licht voor de ontwikkeling van nat, soortenrijk en door kwel beïnvloed kalkrijk grasland zoals we dat bijvoorbeeld ook in Zuid-Limburg in Nederland aantreffen. Ook hier leidde dit tot een bijsturing van het beheer en wordt in dergelijke grasland, die vroeger helaas bemest werden, naast hooien ook kleinschalig geplagd. De biodiversiteitswaarden blijven dus zeker niet beperkt tot

4 Middelhoutbeheer in het bos is één van de meer intensieve beheervormen in het gebied. Vrijwilligers voeren stam- en takhout af met behulp van trekpaarden om spoorvorming en bodemverdichting zoveel mogelijk te beperken. (Foto: Pieter Blondé)

het bos. Belangrijk bleken ook de jonge, zich onder extensief graasbeheer ontwikkelende zogeheten wastines: de begraasde structuurrijke vegetaties op voormalige landbouwgronden 2. Die zijn na ongeveer twintig jaar al goed voor zeven procent van de totale biodiversiteit aan habitatspecifieke soorten! Belangrijke biodiversiteitswaarden zitten verder in kleine landschapselementen en jong bos.”

Kan er nu op basis van het onderzoek en de nieuwe inzichten ingeschat worden hoe het gebied in de nabije toekomst zal evolueren?

“Dergelijke voorspellingen hangen in ons land helaas ook in grote mate af van de milieukwaliteit en het beleid dat daar omheen wordt gevoerd. Vooral stikstofdepositie en verdroging spelen hier een rol. En hoewel de stikstofdepositie in het gebied als gemiddeld voor Vlaanderen kan worden beschouwd, heeft die in het verleden toch geleid tot een sterke toename van bramen in het bos. Deze evolutie lijkt nu echter te stagneren. Verdroging is nu – op zijn minst al tijdelijk – zichtbaar in het gebied. Dat baart ons zorgen maar hebben we niet in de hand. Aan de andere kant kunnen we op basis van de biodiversiteitsaudit nu een zo goed mogelijk beheer voeren. Het komt erop neer om zo divers mogelijk te zijn in de visie en de uitvoering van het beheer. Dat is hier een vrij intensief beheer, grotendeels gebaseerd op vrijwilligerswerk. Om geen kwaliteitsverlies te leiden zal het een uitdaging zijn om dit nog lang vol te houden.”

In hoeverre zijn de inzichten vanuit Bos t' Ename vertaalbaar naar, of bruikbaar in andere gebieden?

“Dat kan voor een stuk, maar beheerders moeten bereid zijn om een goed inzicht te verwerven in de processen uit het verleden en in het functioneren van het gebied. Hoe dit alles gerelateerd is aan de belangrijke ecotopen en habitats in het gebied, is essentieel. Voor grotere bosgebieden is het daarnaast belangrijk om te diversifiëren in het beheer: niets doen kan dan ruimtelijk naast begraaasd bos of middelhoutbeheer uitgevoerd worden. Ook wil ik graag de biodiversiteitsaudit als instrument promoten, waarbij aan vrijwilligers en indien mogelijk aan specialisten wordt gevraagd om ook minder bekende taxonomische groepen te inventariseren. Een bottleneck vormt wellicht het aantal en de inzetbaarheid van specialisten. Maar mochten we erin slagen om een dergelijke audit te herhalen in twee of drie andere ecosystemen, zoals heidenen, valleigebieden of moerassen in Vlaanderen en Nederland, dan zou de meerwaarde ervan als afwegingskader voor andere natuurgebieden enorm zijn.”

En nog even een filosofische vraag: hoe belangrijk mag of moet de mens blijven bij het beheer van Bos t' Ename, en bij uitbreiding ook in andere bosgebieden?

“In Bos t' Ename is in elk geval een heel substantieel deel van de aanwezige biodiversiteit afhankelijk van menselijk handelen. Een aantal open habitats zou zonder mensen zeker verdwijnen en het is onzeker of die habitats op langere termijn door natuurlijke processen terug zouden kunnen komen. Niets doen, net zoals rewilding, mag evenwel ook aan bod komen, zeker als daar ruimte voor is zoals in het Bos t' Ename. Wanneer er voldoende ruimte is kan je eigenlijk best het gedachtengoed van ‘Victor Westhoff en Frans Vera’ combineren bij het beheer van je gebied. Rewilding, of zoals in Bos t' Ename de extensieve jaarrondbegrazing in bos en op voormalige landbouwgronden, probeer je dan te realiseren daar waar geen of zo weinig mogelijk cultuurhistorische of biodiversiteits erfgoedwaarden in het gedrang kunnen komen. De biodiversiteitsaudit leerde ons dat in beide systemen belangrijke en complementaire natuurwaarden tot uiting komen.”

En de slotboodschap is?

“Dat Bos t' Ename een zeer hoopvol perspectief biedt voor andere bossen in de Lage Landen. Het blijkt dat in een landschap dat eeuwenlang dicht bevolkt was en nog steeds is, en waar eeuwenlang intensief gebruik werd gemaakt van het bos, van bodem en strooisel tot stammen en twijgen, er toch nog een enorme biodiversiteit behouden kan blijven en dat die bovendien hand in hand kan gaan met het behoud van belangrijke erfgoedwaarden.” ■

12.000 jaar Bos t'Ename

Het verhaal van het bos t' Ename is lang en turbulent. Het beschrijft een bosgebied dat met vallen en opstaan duizenden jaren is doorgekomen op een plaats in het landschap waar de mens al heel lang zeer intensief zijn stempel op zijn leefgebied heeft gedrukt. Er zijn maar weinig bossen in de Lage Landen die zo uitgebreid zijn onderzocht als het Bos t' Ename in België, ten oosten van Oudenaarde. Het kloek boek dat in 2022 in twee delen uitkwam, is rijk geïllustreerd met historische en recente foto's, platen en kaarten.

In het eerste deel wordt de geschiedenis van de afgelopen 12.000 jaar van het gebied beschreven. Deze geschiedenis is vooral gereconstrueerd aan de hand van een uitgebreid bronnen-, bodem- en kaartenonderzoek en archeologisch spoorwerk. Het bos is al die tijd in gebruik geweest door de mens, bijvoorbeeld voor houtproductie, jacht en veeteelt. Er zijn perioden geweest dat bijna het gehele bos was verdwenen. Toch geven oude bosplanten en -loopkevers aan dat het bos steeds een substantiële band met het 'oerbos' heeft gehouden.

In het tweede deel wordt het cultuureel en natuurlijk erfgoed besproken. In het bos zijn tot 2020 bijna 7800 planten-, dier- en schimmelsoorten aangetroffen. Daarmee behoort het tot de meest soortenrijke van de onderzochte bosgebieden in West-Europa. De inventarisaties waren het werk van vele vrijwilligers, vooral van de laatste decennia. Van sommige soortgroepen zijn duizelingwekkende aantallen soorten aangetroffen: 1619 soorten kevers, 1515 soorten fungi en 1026 soorten vlinders. De gegevens van de inventarisaties worden uitgebreid geanalyseerd en in bredere perspectieven geplaatst. Hoewel het boek primair over Bos t' Ename gaat, staat het model voor de geschiedenis van vele

andere bossen in de Lage Landen. De boeken van Bos t' Ename doen denken aan de boeken die eerder verschenen over het Coovels Bos bij Helmond (Lammers et al., 2012), dat vooral over schimmels gaat, en aan de Kaaistoep (Wielink et al., 2020), een natuurgebied ten zuidwesten van Tilburg dat ook extreem uitgebreid door vrijwilligers is geïnventariseerd. In het Coovelsbos zijn in totaal tweeduizend soorten fungi aangetroffen en in de Kaaistoep in totaal bijna negenduizend soorten. Daarmee lijken ze Bos t' Ename in kwantitatieve zin de loef af te steken. De meerwaarde van dit boek zit hem vooral in de uitgebreide analyse van de geschiedenis, landschap en natuur, ook in samenhang met elkaar.

Melchior van Tweel

12.000 jaar Bos t' Ename

Een hoopvol perspectief voor bos in de Lage Landen, Guido Tack, Pieter Blondé, Paul Van den Bremt, Martin Hermy & Nele Vanmaele
Uitgever: Sterck & De Vreese.
Prijs: € 99,95

Literatuur bij recensie en interview boek over Bos t' Ename:

Dolman P., Ch. Panter & H. Mossman, 2012. The biodiversity audit approach challenges regional priorities and identifies a mismatch in conservation, *Journal of Applied Ecology* 2012 (49): 986-997

Lammer, H., H. van Hooff, L. Raaijmakers, J. van Kuik & Th. Boudewijns, 2012. Niet zomaar een bos!!, *Natuuronderzoek op de cm² in het Coovels Bos*, Natuurstudiegroep Coalescens, Helmond.

Tack, G., P. Blondé, P. Van den Brecht, M. Hermy & N. Vanmaele

12.000 jaar Bos t' Ename, een hoopvol perspectief voor bos in de Lage Landen, Uitgever: Sterck & De Vreese.

Naast het boek is er ook een website met dezelfde naam verschenen waarop errata, addenda en bijlagen te vinden zijn. <https://www.12000jaarbostename.be/nl/home>

Wielink, P., R. Felix, J. van Kemenade, A. Mol, T. Peeters & G. Stoker, 2020. *De Kaaistoep*, Het best onderzochte stukje natuur in Nederland, KNNV Tilburg.